

GRAĐA ZA ULTRALAKI REPETITORIJ HRVATSKE PRAVNE POVIJESTI 1.0 (priredio Filip Hameršak)

Uvodna napomena

Ova građa zamišljena je kao začetak kronološkoga pregleda pošalica, doskočica, krilatica i anegdota povezanih s hrvatskom pravnom poviješću, namijenjen ponajprije studentima radi lakšega svladavanja ispitnoga gradiva. Drugim riječima, njezin smisao nije da sama bude "naučena", već da povezivanjem s određenim dijelovima udžbenika olakša orijentaciju u mnoštvu pojedinačnih zbivanja, osoba i nadnevaka. Njezin izbor pretežno je arbitraran, tj. uvjetovan listom onih vrela što su priređivaču dosad došla pod ruku. Mnogih važnih navoda stoga u ovoj građi (još) nema, a za mnoge će se u budućnosti zacijelo naći i relevantniji primjeri. Isto tako, valja imati na umu da su pošalice, doskočice, krilatice i anegdote – bilo, dakle, komične, bilo više nego ozbiljne – tek iznimno dijelom službenih dokumenata, što znači da neke od njih mogu biti i apokrifne tj. nevjerodostojne. Držeći da u ovom slučaju propedeutički motiviranim (mjestimice i sarkastičnim) kuriozitetima treba dati prioritet pred strogim spoznajnim standardima, u građu sam uvrstio i neke dvojbene slučajeve, tj. one kojima nije, ili barem nije bilo moguće verificirati ishodište. U skladu s tim, unaprijed se zahvaljujem na svakoj sugestiji, ispravci ili dopuni.

XV. st. – doskočica o habsburškim ženidbenim vezama

*"Bella gerant allii, tu felix Austria nube,
Nam quae Mars iliis, dat tibi regna Venus"*

("Drugi neka ratuju, ti, sretna Austrijo, traži sreću u ženidbama. Ta kraljevstva što ih drugima daje rat, tebi daje ljubav").

– parafraza Ovidijeve misli o Protezilaju, prvoj žrtvi legendarnoga Trojanskoga rata, pripisivana kralju Matiji Korvinu (Doroghy–Chudoba 1933, 29).

"Godine 1278. Austriju te Štajersku i Korušku stekli su Habsburgovci koji će tim područjima vladati do 1918. U 14. je stoljeću tim zemljama pridružen i Tirol, a Habsburgovci će svoje posjede proširiti prema zapadu i jugu gdje su preko Istre došli do Jadranskog mora i oko 1466. stekli i Rijeku. [...] Godine 1453. Austrija je postala nadvojvodstvo, a ojačani Habsburgovci više se, uz pokušaj zadržavanja nadiranja Osmanlija, okreću prema zapadu te ženidbom dobivaju Nizozemsku i traže pravo na španjolsku krunu. Nakon pogibije Ludovika II. Jagelovića na Mohačkom polju 1526. Habsburgovci su nasljeđem stekli Češku, dok su na ugarsko-hrvatsko prijestolje došli izborom u staleškim saborima Ugarske te Hrvatske i Slavonije." (Čepulo 2012, 18).

XVI. st. – reliquiae reliquiarum (ostatci ostataka)

"Punim nazivom: reliquiae reliquiarum olim magni et incltyti regni Croatiae, neobično popularno određenje iz starog političkog jezika, koje oslikava stanje Hrvatske Kraljevine nakon turskih osvajanja; uvelike se upotrebljavalo u historiografskim i književnim djelima. Njegova hrvatska inačica pojavljuje se već u Decretumu Ivana

Pergošića – prvom tiskanom djelu kajkavske književnosti (1574), u kojemu autor u posveti Jurju Zrinskom govori o nevoljnih završenih ostankah orsaga. [...] Samo u razdoblju od 1526. godine do kraja stoljeća njegova se površina [Hrvatskoga Kraljevstva] smanjila s oko 50 000 km² na 16 800 km². Pojam ‚ostatka‘, prije negoli je počeo označavati stanje države, najprije se rabio za oslikavanje stanja njezina političkoga sloja: u jednom dokumentu iz 1525. godine govori se o ostatcima plemstva našega”. (Rapacka 2002, 152-153).

“Stabilnu će vlast u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu uspostaviti tek kralj Matija Korvin koji je vladao od 1458. do 1490. On je ojačao i razvio krajiški sustav obrane prema Osmanlijama koji se već u prvoj polovini 15. stoljeća zalijeću u pljačkaške pohode. Taj je sustav postao osobito važan nakon propasti Bosanskog Kraljevstva 1463. No, teški hrvatski poraz na Krbavskom polju 1493. otvoriti će Osmanlijama prostor za osvajanja velikih dijelova Hrvatske i Slavonije i svođenje Hrvatskog Kraljevstva na ‚ostatke ostataka‘. Pogibija značajnog dijela hrvatskog plemstva u Krbavskoj bitci za dugo će pak vremena oslabiti njegovu moć. Stanje u cijelom Ugarskoj-Hrvatskom Kraljevstvu bilo je u to doba otežano i zbog borbi oko nasljeđa ugarsko-hrvatskog prijestolja u kojem je na koncu preteгла slaba dinastija Jagelovića. Pogibija Ludovika II. Jagelovića na Mohačkom polju 1526. otvorit će Osmanlijama prostor za daljnja osvajanja i prodor sve do Beča, dok će na ispražnjeno ugarsko-hrvatsko prijestolje nakon pobjede u građanskom ratu doći moćna dinastija Habsburgovaca. (Čepulo 2012, 56).

1671. – slijepac je vodio slijepca (cinični epitaf na negdašnjem grobu Zrinskoga i Frankapana)

“Hoc in tumulo iacent comes Petrus Zrinus Banus Croatiae et marchio Francisc. Frangipan, ultimus familiae. Qui, quia caecus caecum duxit, ambo in hanc foveam ceciderunt. Discite, mortales, et casu discite nostro observare fidem – regibus atque Deo. [...] Ambitionis meta est tumba.”

(“U ovom grobu leže grof Petar Zrinjski, ban Hrvatske, i knez Fran Frankopan, posljednji od porodice. Ovi su, jer je slijepac vodio slijepca, obojica pali u jamu. Učite se, smrtnici, i učite se po našem udesu čuvati vjeru – kraljevima i Bogu. [...] Slavičnosti cilj je grob.”)

– P. Zrinski i F. Frankapan smaknuti su i pokopani u Bečkom Novom Mjestu 30. travnja 1671., odakle su njihovi posmrtni ostatci 1919. preneseni u zagrebačku katedralu (Doroghy–Chudoba 1933, 73).

– “A kad slijepac slijepca vodi, obojica u jamu padnu”, Evandjelje po Mateju 15,14.

“U 17. stoljeću Osmansko je Carstvo počelo pokazivati znakove zaustavljanja ekspanzije, a ugarsko i hrvatsko-slavonsko plemstvo bilo je sve uspješnije u vraćanju zauzetih zemalja. Zbog toga je sklapanje Vašvarskog mira 10. listopada 1664., kojim je bečki dvor na rok od 20 godina prihvatio tadašnje stanje granice i time zaustavio vraćanje okupiranih područja, izazvalo nezadovoljstvo ugarskih i hrvatskih staleža koji su smatrali da je time kralj povrijedio svoje dužnosti i njihove interese. To se nezadovoljstvo protezalo i na centralistička nastojanja Beča kao i na držanje mnogobrojnih austrijskih trupa u Ugarskoj i Bansknoj Hrvatskoj. Bio je to razlog za urotu moćnih ugarskih i hrvatskih velikaša koje su predvodili ban Nikola Zrinski odnosno brat Petar, koji ga je zamijenio nakon pogibije u lovu, te Ferenc Wesselény, a njima se kasnije pridružio i Fran Krsto Frankapan. [...] Urota je završila podizanjem malobrojnih trupa koje je kraljeva vojska brzo onemogućila, nakon čega su Petar Zrinski i Fran Krsto Frankapan otišli u Beč i podvrgnuli se kraljevoj sudbenosti. On ih je stavio pred posebno sudište koje ih je osudilo na smrt zbog veleizdaje te su pogubljeni 30. travnja 1671. u Bečkom Novom Mjestu (*Wiener Neustadt*). S obzirom na to da su osuđeni zbog veleizdaje (i time povrede vazalske vjernosti), zaplijenjena su njihova imanja koja su priključena dvorskim (komorskim) zemljama kao kraljevo vlasništvo, a njihove su obitelji nestale s povijesne scene. Iako se radilo o uroti pojedinih velikaša kojom su oni štitili svoje osobne i staleške interese, državopravna priroda namjera urotnika, značenje tih rodova i veličina imovine daju uroti

značaj koji nadržava osobnu ili stalešku razinu. [...] Nacionalno-političku dimenziju imale su i posljedice. Nestanak moćnih, drevnih i uglednih hrvatskih velikaških rodova koji su se mogle suprotstaviti vladaru i preko kojih je živjela i tradicija hrvatske ustavne zasebnosti otvorila je prostor za širenje centralističkih tendencija iz Beča.” (Čepulo 2012, 58).

1712. – liberi sumus, non mancipia (slobodni smo a ne robovi; iz adrese Hrvatsko-slavonskoga sabora Karlu III. povodom Hrvatske pragmatičke sankcije tj. zakonskoga članka VII.)

“Non deterreat nos a praeconcepto nostro commodo, quod pars simus Hungariae. Partes quidem sumus, uti leges loquuntur, annexae Hungariae, non autem subditi; et nativos olim habebamus, non Hungaros, reges; nullaque vis, nulla captivitas nos Hungaris addixit, sed spontanea nostra ultroneaque voluntate non quidem regno, verum eorundem regi nosmet subiecimus; ipsorum omnino etiamnum profitemur regem quamdiu Austriacus fuerit. In contrario autem eventu ne audiamus seducentem libertatis electionem aut electionis libertatem, neque necessitatem nostri atque indissolubilem post Hungariam sequellam. Liberi sumus, non mancipia.”

(“Kod primanja naše koristi neće nas zastrašiti što smo dio Ugarske. Mi smo, doduše, kako zakoni kažu, zemlje pridružene Ugarskoj, ali joj nismo podanici. Nekada smo imali svoje rođene, a ne ugarske kraljeve. Nije nas Ugrima podvrgla nijedna sila, nijedno ropstvo, već se sami od svoje volje pokorismo, ne kraljevstvu, nego kralju njihovomu. Njihova kralja također priznajemo dok bude gospodar Austrije, a ako se dogodi da to ne može da bude, nećemo slušati zamamljivi glas slobodna izbora, niti poruku da smo dužni nerazriješivo slijediti Ugarsku; slobodni smo, a ne robovi.”) (Šišić 1962, 318-319)

“Leopolda I. je nakon smrti 1705. kratkotrajno naslijedio sin Josip I. koji je 1711. iznenada umro bez muških potomaka. Njega je pak na austrijskom i ugarskom prijestolju te na mjestu cara Svetog Rimskog Carstva naslijedio dvadesetsedmogodišnji brat Karlo III. (odnosno car Karlo VI.). On je bio uključen u rat za nasljeđe španjolskog prijestolja te jedini muški član u obitelji Habsburg, u to doba bez djece. Takva situacija otvarala je mogućnost Karlove pogibije, što bi pak sigurno vodilo građanskom ratu za ugarsko prijestolje s obzirom na ograničenje nasljeđivanja na mušku liniju i pravo staleža na samostalni izbor vladara. Nasljeđe po ženskoj liniji u Svetom Rimskom Carstvu i drugim zemljama izniklim iz carstva Karla Velikog bilo je pak sporno jer se ono temeljilo na tumačenju nejasnog pravila Salijskog zakona o mogućnosti da žena u nekim situacijama naslijedi vlasništvo zemlje. U tim je okolnostima Karlo III. želio osigurati nasljeđivanje prijestolja po ženskoj liniji. Hrvatski staleži su se o tom pitanju temeljno razilazili s ugarskim koji su na ugarsko-hrvatskim saborima 1708. i 1712. pokazali namjeru da bitno ograniče hrvatsku autonomiju. Ugarsko je plemstvo tražilo da ostane na snazi pravilo o njihovu pravu na samostalni izbor novog kralja u slučaju nepostojanja muških nasljednika u kući Habsburg. Za razliku od toga, Hrvatsko-slavonski je sabor 11. ožujka 1712., prvi od zemalja u Monarhiji, donio Pragmatičku sankciju [...] Ključni je dio sadržaja hrvatske Pragmatičke sankcije priznanje nasljeđa po ženskoj lozi kuće Habsburg u slučaju nepostojanja muških nasljednika, i to uz uvjet da buduća vladarica ili vladar stoluje u Austriji i vlada Štajerskom, Koruškom i Kranjskom. Izostavljanjem Ugarske iz tog popisa hrvatsko je plemstvo potvrdilo svoju povezanost s austrijskim zemljama koje su mu pomagale u borbi protiv Osmanlija, a istodobno je na taj način iskazana skepsa prema namjerama ugarskih staleža u odnosu prema Hrvatskoj i Slavoniji. [...] Donošenjem Pragmatičke sankcije, čiji je sadržaj bio suprotan stavu ugarskih staleža, te navedenim obrazloženjem Sabor je faktično potvrdio hrvatsku političku samostalnost. [...] S obzirom na to da nije dobila potvrdu vladara, hrvatska Pragmatička sankcija nije stekla pravnu snagu, već ima značaj važnog političkog akta kojim je iskazana hrvatska ustavna posebnost i neovisnost.” (Čepulo 2012, 60)

1733. – vragovi u ljudskoj spodobi?

(iz zapisnika sudskog postupka protiv Margarete Kuljanke, Zagrepčanke koja je optužena i smaknuta kao vještica)

“Na osnovu prethodnoga sudskog zaključka dovedena je na mjesto mučenja Margareta Kuljanka kao vještica i optuženica. Tu je najprije službenik pravde izvršio tjelesno pregledavanje iste optuženice, pa je napokon pronašao i pokazao tri iz njezina tijela izrezana đavolova pečata, i to dva s leđa, a treći ispod lijeve sise. Na to je prije svega iz dobra opomenuta da prizna, ali nije htjela ništa da izjavi. Napokon su joj stegnute ruke, i onda je nakon četvrt sata otprilike počela priznavati izjavljujući: Vrag je dolazio k njoj po noći u spodobi njenog gospodara i u odijelu sličnom njegovome, više puta i po dvaput na noć, i na dan mlade večeri, napastujući je da će joj biti bolji nego njezin gospodar, samo neka ide u drugarstvo s vješticama. [...] Nadalje izjavljuje da je vrag s njome u podobi njenog muža više puta spolno općio, dva puta je i u zatvor k njoj dolazio u podobi gospodina gradskog kapetana i obećavao joj da će je osloboditi zatvora. [...] I kod tih je navedenih izjava ostala sve skoro do dvanaestog sata noći podnoseći spomenuto mučenje. I kad su napokon nakon mučenja navedene izjave ostavljene na volju spomenutoj optuženici, potvrdila ih je ista optuženica od riječi do riječi time, da je spremna za to umrijeti i nikada ih neće opozvati ni u cijelosti, ni djelomično. Osim toga je izjavila da su ti iskazi dani bez mržnje, ispovijed čiste i prave istine.” (Bayer 1982, 615, 617-618).

“U srednjovjekovnom kaznenom postupku među iracionalnim dokaznim sredstvima u slučaju težih djela dominirao je božji sud, koji se najčešće provodio sudskim dvobojem i vađenjem neke stvari iz vrele vode, pri čemu se onaj čiji se iskaz tako provjeravao smatrao nevinim ako bi ostao nepovrijeđen ili bi mu rana zacijelila u nekom roku. To je sredstvo u 17. st. zamijenila ‚racionalnija‘ tortura, koja od tada postaje redovito dokazno sredstvo. Tortura se u praksi vrlo često primjenjivala, naročito protiv seljaka, dok se protiv plemića mogla koristiti jedino ako su bili zatečeni pri počinjenju djela. Za određivanje torture trebali su postojati jaki indiciji, uz izostanak odlučujućih dokaza, to jest izostanak dvojice svjedoka potrebnih za osudu. K tome se priznanje dobiveno torturom moralo još potvrditi i ponovljenim iskazom optuženika izvan torture. Postupno se ipak razvija mješoviti postupak s inkvizicijskim i akuzacijskim elementima u kojem optužnicu podiže službeni tužitelj. Prije podizanja optužnice tijela javne vlasti u gradu ili županiji provodila su istragu saslušanjem svjedoka koji su teretili osumnjičenika kako bi tužilac mogao podići uvjerljivu optužbu. Teret dokazivanja tada prelazi na tužitelja, dok je prije bio na optuženiku. Prvi propis koji je u Hrvatskoj i Slavoniji sustavno uredio kazneni postupak bio je donjoaustrijski *Kazneni sudski red* iz 1656., koji je u Ugarskoj te Hrvatskoj i Slavoniji prihvaćen kao supsidijarno vrelo pod nazivom *Praxis criminalis*. [...] Tek će se od Marije Terezije kazneni postupak na našim prostorima početi kretati prema modernijim oblicima, a tada se akuzacijski elementi postupka zamjenjuju sve izraženijim inkvizicijskim oblicima. Takav je bio slučaj s Kaznenim sudskim redom Marije Terezije iz 1768. (*Constitutio criminalis Theresiana*) koji je vrijedio u Vojnoj krajini, ali ne i u Banskoj Hrvatskoj. Prema tom je zakonu nakon dovršene istrage optuženik imao tek pravo na saslušanje, a pravo na branitelja samo u iznimnim slučajevima, dok je cijeli postupak bio tajan (nejavan). No, za Ugarsku te Hrvatsku i Slavoniju posebno je značajno bilo ukidanje torture 1776. Ukidanje torture Marija Terezija je obrazložila time što se ona u praksi primjenjivala svojevolutno, a ne u duhu propisa koji su tražili postojanje dovoljnih indicija za takav način iznuđivanja priznanja okrivljenika, te odgovarajući stupanj tjelesne izdržljivosti. Posljedica je bila da su oni koji su izlagani torturi trpjeli teška tjelesna ozljeđivanja i davali priznanja bez osnove.” (Čepulo 2012, 128-129)

**1786. – četiri carska Cé
(pamflet povodom boravka Josipa II. u Zagrebu)**

“Ave Caesar!

Fatalia quattuor Cé

Corona, Conscriptio,

Commissariatus, Contributio

Salutant te!”

(“Zdravo care!

Zlokobna četir Cé:

Kruna, konskripcija,

Komesarijat, kontribucija,

Pozdravlaju te!”) (Doroghy–Chudoba 1933, 217)

- Josip II. nije se nikada okrunio krunom Sv. Stjepana, već ju je smatrajući je muzejskim izložkom 1784. dao iz Požuna dopremiti u Beč (HBL 2002, 367).
- conscriptio, popis ili popisivanje, prvi stadij u poreznom postupku, ravna se prema poreznim jedinicama, odlukom Marije Terezije od početka 1770-ih riječ je o tzv. portama, kvotama od 688 florena i 50 novčića (Herkov 1956, 211-212).
- komesar tj. povjerenik zagrebačkoga okruga bio je 1785–1790. hrvatski ban Franjo Balassa de Gyarmáth, za kojega je uveden katastar i prvi put popisano hrvatsko pučanstvo, a u javnu upravu uveden njemački jezik (HBL 1983, 383).
- contributio regia, kraljevski porez, isprva izvanredna ratna daća, s vremenom redoviti porez, na pritisak bečkoga dvora 1770. bitno povišen odlukama hrvatsko-slavonskoga sabora (Herkov 1956, 220-221).

“U namjeri da pripremi teren za uspostavljanje jedinstvene države vođene iz jednog središta Josip II. uredbom je 1784. nametnuo njemački jezik kao službeni jezik u cijeloj Monarhiji. Potom je 1785. podijelio Ugarsku i Hrvatsku na 10 okruga neovisno o prijašnjim županijskim granicama i granicama između dviju zemlja. Tako su tri hrvatske županije i dio ugarske Zaladske županije ušli u okrug sa sjedištem u Zagrebu, dok su tri slavonske županije zajedno s Baranjom potpale pod okrug sa sjedištem u Pečuhu. Na čelu okruga bio je kraljev povjerenik koji je imenovao podžupana na čelu županije, koji se time pretvorio u izvršni organ viših tijela. Županija je pak od prijašnje jedinice s vrlo jakom autonomijom postala najniža jedinica državne uprave u zemlji. Županijske skupštine nisu ukinute, ali se u praksi nisu sastajale, dok je između kralja i županija posredovao ban. [...] Sudbonosnom će se za Josipa II. pokazati namjera reforme poreznog sustava i uvođenje opće porezne obveze u koju je svrhu 1788. najavljen popis pučanstva i izmjera zemljišta. To je izazvalo val nezadovoljstva u Ugarskoj i Banskoj Hrvatskoj, koje se dodatno pojačalo kada je 1789. nakon poraza u ratu s Osmanlijama Josip II. zatražio nove poreze od županija. Zbog žestine reakcija i pritiska Madžara nezadovoljnih njegovom centralističkom politikom Josip je posebnom uredbom te iste godine vratio na snagu ustavni poredak u Ugarskoj i Banskoj Hrvatskoj te ukinuo sve uredbe koje je donio, osim patenata o vjerskoj toleranciji i ukidanju kmetstva, te obećao sazivanje sabora. To obećanje nije dospio ispuniti jer je umro 20. veljače 1790.” (Čepulo 2012, 69-70)

**1790. – regnum regno no praescribit leges
(kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakona)**

- krilatica se povezuje s izjavom bana Ivana Nepomuka II. Erdődyja (1733–1806) prigodom govora u zajedničkom saboru, kojim je otklonio prijedlog o uvođenju mađarskoga jezika kao službenoga u Hrvatskoj i Slavoniji (HBL 1998, 66):

“Jedno i drugo pokušali su ugarski staleži prvi put provesti na saboru u Budimu, koji bijaše nakon smrti kralja Josipa II. sazvaio brat njegov i nasljednik Leopold II. za 6. lipnja 1790. Uz izabrane poklisare zastupali su Hrvatsku na tom saboru brojni velikaši i dostojanstvenici, a na čelu svima ban Ivan Erdedi i zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. Na saboru je uz ine zamašne stvari raspravljano vjersko i jezično pitanje. Glede vjerskoga pitanja bilo je još lako, jer je Hrvatska već od god. 1608. imala svoj zasebni zakon, skroz različit od ugarskoga; kud i kamo teže bilo je jezično pitanje, jer u tom pogledu nije bilo još nikakva zakona, te se je latinski jezik jedino posvećenim običajem smatrao diplomatskim jezikom tako u Ugarskoj, kao i u Hrvatskoj. [...] Dva dana poslije toga, naime 4. rujna, raspravljalo se je u 23. javnoj sjednici o drugom još važnijem predmetu, o uvođenju mađarskoga jezika u sve javne poslove. Kako je to pitanje u velike uzrujavalo duhove još od otvaranja sabora, naravno je da su i Hrvati više puta u svojim konferencijama o njem govorili te smišljali način, kako da se mađarskomu jeziku odupru. A bodrile su ih na to i hrvatske županije, naročito križevačka i zagrebačka, koje su hrvatsku delegaciju u Budimu salijetale, da ustraje u borbi s ugarskim staležima. [...] Međutim bijaše ban Ivan Erdedi 4. rujna svoje obećanje već ispunio. Kad se je toga dana u javnoj sjednici pročitao 8. članak, kojim se prihvaća mađarski jezik, članovi hrvatskoga kraljevstva smjesta se podigoše i opriješe. Naročito je ban Ivan Erdedi izjavio, da se tim člankom jedno kraljevstvo dovodi u sukob s drugim, budući da jedno (kraljevstvo) drugom nastoji nametnuti zakon. Dnevnik ugarskoga sabora od god. 1790.-1., na strani 139. opisuje taj znameniti događaj ovim latinskim riječima: ‚Articulo octavo, qui linguae Hungaricae ad omnia regni negotia cooptationem continebat, Regnum Croatiae illico adversari coepit; nominatimque dominus comes Joannes Erdódi, Banus Croatiae, hac questione regnum unum cum altero in contentionem adduci dixerat, utpote, cum alterum alteri legem ponere conaretur...’ Premda saborski dnevnik ne navodi čitavog govora, nego tek kratki sadržaj njegov, ipak se iz ovo par riječi vidi, da je ban govorio o nastojanju jednoga (ugarskoga) kraljevstva, da nametne svoj zakon o jeziku drugomu kraljevstvu (hrvatskomu), pa je posve logično morao dodati rečenicu da kraljevstvo kraljevstvu zakone nametati (legem ponere = leges praescribere) ne može.” (Klaić 1928, 25, 27-28; usp. Šišić 1962, 375-376).

“Na Saboru 1790. vraćena je ustavnost i potvrđena su ustavna prava Kraljevine, mađarski jezik uveden je kao raspravni jezik Ugarsko-hrvatskog sabora, uz latinski, te kao nastavni jezik u sve škole u Ugarskoj (kao službeni jezik biti će uveden 1830.). Na istom su Saboru temeljem hrvatskog prijedloga upravne ovlasti Hrvatsko-slavonskog sabora prenesene na Ugarsko namjesničko vijeće, a financijske na Ugarsko-hrvatski sabor. Drugih zahvata ustavnog značaja nije bilo sve do 1848. Tada je u turbulentnom okruženju i na pritisak liberala Ugarsko-hrvatski sabor 15. ožujka 1848. donio tridesetak zakona kojima je radikalno izmijenio političku i institucionalnu podlogu zemlje. Tim je zakonima ukinuto kmetstvo i feudalni sustav, Ugarski sabor utvrđen je kao narodno predstavništvo u svakogodišnjem zasjedanju, osnovana je neovisna ugarska vlada odgovorna Saboru, ukinuta je cenzura i uvedeno porotno suđenje za tiskovne i najteže delikte, uređen položaj sveučilišta, vjerska jednakost, državna zastava i grb te druga pitanja. Ugarsko-hrvatski sabor tako je legalno izmijenio svoju prirodu iz staleškog u građanski i postavio ugarsku zasebnost od austrijskih zemalja na punu državnopravnu osnovu te joj dao modernu institucionalnu podlogu. No, tim su zakonima iz hrvatskog upravnog područja bile izuzete istočnoslavonske županije (Virovitička, Srijemska, Požeška) koje su Mađari smatrali povijesnim ugarskim područjem, dok su tri hrvatske županije (Zagrebačka, Križevačka, Varaždinska) podvrgnute vladi u Pešti. Hrvatski sabor utvrđen je kao predstavništvo triju hrvatskih županija s ograničenim i nejasnim nadležnostima, a mađarski predviđen kao isključivi službeni jezik. Unatoč suprotstavljanju hrvatskih izaslanika (nuncija), vladar je

već 17. ožujka sankcionirao ugarske zakone pritisnut revolucionarnim zbivanjima u Beču i Ugarskoj te su oni stupili na snagu.” (Čepulo 2012, 36)

uoči 1848. – naizgled bezazlena bečka politička subverzija

“Noster imperator clemens est et clam exercitum regit”

– doslovce, rečenica znači: naš je car blag (clemens) i potajno (clam) upravlja vojskom, no u ozračju općega nezadovoljstva uoči izbijanja Ožujске revolucije zapravo se mislilo na kancelara Clemensa Metternicha i careva pobočnika grofa Clam-Gallasa, koji su “vladali” umjesto nesposobnoga Ferdinanda V. (Doroghy–Chudoba 1933, 216).

“Po okončanju napoleonskih ratova nastojanjima konzervativnog kancelara Clemensa W. L. Metternicha u Beču je pod vodstvom Rusije, Austrije i Pruske 1815. održan kongres europskih sila koje su ustanovile ‘Svetu alijansu’ čija je svrha bila nepromjenljivost granica i borba protiv liberalnih i demokratskih revolucija. Od tada pa do 1848. austrijsku je politiku obilježio izrazit konzervativizam na vanjskom i unutarnjem planu. [...] U Zagrebu su u veljači i ožujku 1848. stizale vijesti o revolucionarnim zbivanjima u Parizu i Italiji, o velikomadžarski usmjerenim raspravama na Požunskom saboru kao i o bečkim i peštanskim revolucionarnim događajima polovinom ožujka te proglasu Ferdinanda V. o slobodi tiska. Ključna je pak bila vijest o donošenju i potvrdi zakona Ugarsko-hrvatskog sabora koji su gotovo poništavali hrvatsku autonomiju, Slavoniju tretirali kao dio Ugarske te pripremili uvođenje mađarskog kao službenog jezika u Bansku Hrvatsku. U dinamičnom razvoju događaja pod vodstvom Narodne stranke, koja je držala zagrebačku gradsku upravu (Zagrebačka je županija bila u rukama mađžarona), pripremljena je peticija *Zahtijevanja naroda*. Ona je 25. ožujka usvojena na ‘Velikoj narodnoj skupštini trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije’ u ‘glavnom gradu Zagrebu’ koja je sazvana kao supstitut Sabora. Naime, dokument takve važnosti trebao je biti usvojen u Saboru kao instituciji ustavnog značaja, ali je bilo upitno bi li kralj sazvao takav Sabor kao i to bi li konzervativni sastav Sabora prihvatio ukidanje kmetstva.” (Čepulo 2012, 19, 138-139)

nakon 1868. – dosjetka o tzv. Riječkoj krpici

“In Allem ist der Ungar Meister, auch mit der Scheere und dem Kleister”

(“U svemu je Ugrin vješt, pa i sa škarama i ljepilom”)

– navodna izjava habsburškoga nadvojvode Leopolda Salvatora (1863–1931) kada mu je prilikom posjeta Zemaljskom arhivu u Zagrebu (danas Hrvatski državni arhiv) pokazana hrvatska inačica Hrvatsko-ugarske nagodbe (Doroghy–Chudoba 1933, 39).

“Na pregovorima o sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe oko Rijeke nije postignut nikakav sporazum jer je ugarska delegacija tražila da se Rijeka stavi pod ugarsku upravu, dok je čak i posve unionistička hrvatska delegacija čvrsto inzistirala na pripadnosti Rijeke Banskoj Hrvatskoj. Dogovoreni tekst dviju delegacija da o Rijeci nije postignut sporazum (§ 66.) ipak nije zadovoljio Ugarski sabor koji je izglasao Nagodbu s novim tekstom § 66. da grad, luka i kotar riječki ‘sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo’. U međuvremenu je vladar već bio sankcionirao hrvatsku inačicu Nagodbe prihvaćenu u Hrvatsko-slavonskom saboru s dogovorenom formulacijom da o Rijeci nije postignut sporazum te je sankcioniranu Nagodbu uputio u Zagreb na proglašenje. Međutim, na ugarsko je inzistiranje u Zagrebu na pristigloj i potvrđenoj Nagodbi preko takve formulacije § 66. nevješto nalijepljena cedulja (‘riječka krpica’) s gore navedenom formulacijom iz mađžarske inačice Nagodbe. Radilo se o nepojmljivo gruboj povredi zakonodavnog postupka koji je upućivao na važnost Rijeke za mađžarske interese, ali i na stvarne dosege

hrvatske autonomije. Ta ipak nedovoljno jasna formulacija § 66. o pripadnosti Rijeke bila je osnova tripartitnih pregovora Ugarskog i Hrvatsko-slavonskog sabora te riječkog gradskog vijeća nakon usvajanja Nagodbe u oba sabora. Kako su sve strane u pregovorima ostale na jednakim položajima, spor je ,privremeno' riješen provizornim uređenjem 1870., koji je, međutim, ostao na snazi do 1918. Prema tom je uređenju Rijeka imala autonomiju i bila neposredno podložna Središnjoj vladi. No, Hrvatsko-slavonski sabor i dalje je držao mjesta za riječkog guvernera i dva zastupnika kao simbolički pokazatelj da Rijeku smatra dijelom hrvatskog pravno-političkog sustava." (Čepulo 2012, 219).

uoči 1918. – anegdota o pjesniku S. S. Kranjčeviću

"Jedan prijatelj S. S. Kranjčevića koji je bio pri novcu, upita pjesnika koji nije bio omiljen kod tadašnjih vlasti:

- Kako bih najsigurnije uložio svojih tisuću forinti?*
- Kupite obligacije državnog zajma – odgovorio je pjesnik.*
- A ako propadne država i dođe nova vlada?*
- Pa zar to ne vrijedi tisuću – uskliknuo je pjesnik." (Babić 1995, 27).*

"Narodno je vijeće na zasjedanju 19. listopada na manifest cara Karla I. o pretvaranju Austrije u saveznu državu odgovorilo Deklaracijom u kojoj se traži ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba bez obzira na granice u jedinstvenu i suverenu državu te izjavilo da ono kao političko predstavništvo naroda preuzima vođenje narodne politike. U nastavku je zbivanja ,Hrvatski državni sabor' (kako je sam sebe nazvao) 29. listopada 1918. na poticaj Središnjeg odbora donio (jednostranu) odluku o raskidu svih državnopravnih odnosa ,između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane te kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane', i to na temelju ,prava narodnoga samoodređenja, koje je danas već priznato od svih zaraćenih vlasti'. Valja napomenuti kako je ta odluka imala karakter prevrata jer je raskid državnopravnih veza proglašen na protupravan način s obzirom na to da se Hrvatsko-ugarska nagodba mogla mijenjati jedino suglasnošću objiju strana, a veza s Austrijom nije bila u nadležnosti Sabora. Nadalje, Dalmacija, Hrvatska i Slavonija s Rijekom proglašena je neovisnom državom prema Austriji i Ugarskoj te je ona temeljem ,modernog načela narodnosti, a na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba' pristupila u ,zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda bez obzira na ma koje državne i teritorijalne granice', s time da buduća ustavotvorna skupština kvalificiranom većinom utvrdi oblik vladavine. Konačno, drugom je odlukom istoga dana Sabor prihvatio kao obvezan navedeni proglas Narodnog vijeća od 19. listopada i priznao Narodnom vijeću vrhovnu vlast. Tim je zaključkom Hrvatska, Slavonija i Dalmacija stupila u Državu SHS." (Čepulo 2012, 258)

1929. – iz proglašenja kralja Aleksandra Karađorđevića o uvođenju Šestosiječanjske diktature

"Najviši narodni i državni interesi i njihova budućnost zapovedaju mi, da se i kao vladalac i kao sin ove zemlje obratim neposredno narodu i da mu otvoreno i iskreno kažem ono, što mi u sadanjem trenutku nalažu moja savest i moja ljubav prema otadžbini. Nastupio je čas, kad između naroda i kralja ne može i ne sme biti više posrednika. [...] Moja očekivanja, kao i očekivanja naroda, da će evolucija našeg unutaršnjeg političkog života doneti sređenje i konsolidovanje prilika u zemlji, nisu se ostvarila. Parlamentarni red i sav naš politički život dobijaju sve više negativno obeležje, od čega narod i država imaju za sada samo štete. Sve korisne ustanove u našoj državi, njihov napredak i razvitak celokupnog našeg državnog života, dovedeni su time u opasnost. [...] Parlamentarizam, koji je kao političko sredstvo po tradicijama od moga nezaboravljénoga oca ostao i moj ideal, počele su zaslepljene političke strasti

zloupotrebljavati u toj meri, da je postao smetnja za svaki plodni rad u državi. Žalosni razdori i događaji u Narodnoj skupštini pokolebali su kod naroda veru u korisnost te ustanove. Sporazumi, pa i najobičniji odnosi između stranaka i ljudi, postali su apsolutno nemogući. Umesto da parlamentarizam razvija i jača duh narodnog i državnog jedinstva, on ovakav kakav je, počinje da dovodi do duhovnog rasula i narodnog razjedinjavanja. Moja je sveta dužnost, da svim sredstvima čuvam državno i narodno jedinstvo. I ja sam rešen, da ovu dužnost bez kolebanja ispunim do kraja. [...] Tražiti leka tome zlu u dosadanjim parlamentarnim promenama vlade ili u novim zakonodavnim izborima, značilo bi gubiti dragoceno vreme u uzaludnim pokušajima, koji su nam odneli nekoliko poslednjih godina. Mi moramo tražiti nove metode rada i krčiti nove puteve. [...] Radi toga rešio sam i rešavam, da Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine prestane važiti. Svi zemaljski zakoni ostaju u važnosti, dok se prema potrebi mojim ukazom ne ukinu. Na isti način donosiće se ubuduće novi zakoni. Narodna skupština, izabrana 11. septembra 1927. godine, raspušta se. [...]” (Službene novine od 6. siječnja 1929, prema Čulinović 1961, 7-8)

“Politički život u razdoblju Vidovdanskog ustava karakterizirala je trajna politička i društvena nestabilnost čiji su uzroci ležali u neriješenim napetostima nacionalno, kulturno i društveno iznimno heterogene zemlje koje su se nastojale razriješiti autoritarnim načinom vladanja i nametanjem interesa srpske političke elite. Zbog toga je daleko najvažniji bio sukob nacionalnih interesa Srba i većine ostalih nacionalnih skupina, u prvom redu spor između Srba i Hrvata kao druge najjače nacije s razmjerno snažnom gospodarskom moći i razmjerno jakim kulturnom i političkotradicijskom osnovom čiji su interesi stoga bili i najviše ugroženi. U toj je rastućoj polarizaciji snažno porasla prihvaćenost HRSS-a među hrvatskim stanovništvom pa se ta stranka faktično pretvarala u hrvatski nacionalni pokret, a Stjepan Radić u općenacionalnog vođu. No, trenja u borbi za vlast bilo je i između srpskih i unitarističkih stranaka, a politička dimenzija sukoba snažno je obilježena i stalnim progonom komunista, ali se pritisak stalno vršio i na gotovo sve oporbene elemente. Među tim je pritiscima bilo i spomenuto zatvaranje Stjepana Radića zbog njegova učlanjenja HRSS u Seljačku internacionalu 1924. koja je bila pod utjecajem komunističke sovjetske vlasti. U takvim je okolnostima politički život bio obilježen promjenama vlada i političkih savezništava. Onemogućen u političkom djelovanju zatvoreni Stjepan Radić priznao je Vidovdanski ustav, odrekao se republikanskog usmjerenja, a stranka je promijenila naziv u Hrvatska seljačka stranka. Godine 1925. Radić je ušao u vladu iz koje će izići već sljedeće godine. Nakon izbora za Narodnu skupštinu 1927., međutim, došlo je do velikog preokreta jer je tada ustanovljena Seljačko-demokratska koalicija između HSS i Samostalne demokratske stranke na čelu sa Svetozarom Pribičevićem koji je postao unitaristički usmjeren vođa ‚prečanskih‘ Srba u bivšim austrougarskim područjima. Pribičević je 1927. zaključio, razočaran suradnjom sa srbijanskim radikalima, da je centralistička politika jačala srbijansku elitu i ujedno siromašila prečanske krajeve u kojima su Srbi služili kao instrument radikalskih velikosrpskih nastojanja. Užareno političko ozračje u društvu i Narodnoj skupštini u kojoj je nova koalicija bila ozbiljna prijetnja dotadašnjem rasporedu snaga bili su podloga na kojoj je 28. lipnja 1928. u Narodnoj skupštini jedan radikalski zastupnik usmrtio ili zadao smrtne rane Stjepanu Radiću, Pavlu Radiću, Đuri Basaričeku te ranio još dvojicu zastupnika HSS-a. Posljedica atentata u Skupštini bilo je daljnje zaoštavanje političke krize u kojoj je Svetozar Pribičević zajedno s novim vođom HSS Vladkom Mačekom tražio promjenu Ustava i uvođenje federalističkih elemenata. No, teška politička kriza poslužila je kralju Aleksandru kao razlog - uz prešutnu suglasnost pa poslije i uz financijsku pomoć Francuske, Velike Britanije i Čehoslovačke - da proglasi 6. siječnja 1929. ukidanje Ustava i prijelaz na apsolutnu vlast kralja.” (Čepulo 2012, 271-272)

1929. – prvotni komentar Vladka Mačeka na proglašenje diktature

“Kako vidite, lajbek je raskopčan. Vidovdanski ustav, koji je preko 7 godina tištio hrvatski narod, srušen je. Srušen je ne samo u svijesti naroda nego i faktično rješenjem Nj[egova]. Vel[ičanstva]. Kralja. Posve sam siguran u slogu i zrelost, a prema tome i

jakost hrvatskog naroda te s obzirom na veliku mudrost Nj[egova]. Vel[ičanstva]. Kralja, da će nam uspjeti da ostvarimo ideal hrvatskog naroda: Da Hrvat bude gospodar u svome domu, u svojoj slobodnoj Hrvatskoj." (Horvat 1990, 362; Boban 1974, 44, *Narodni val* od 8. siječnja 1929, 1).

– razočarano pojašnjenje pet tjedana kasnije daje sam Maček: *"Nismo sudjelovali kod stvaranja ustava, te smo i [Vidovdanski] ustav i sve ustanove na njegovom temelju držali za oktroj. Zato nam je bilo svejedno kako će ga nestati. Dne 6. siječnja stvorena je 'tabula rasa'. Tim je put u novoj organizaciji države otvoren. Tako treba razumjeti moje riječi koje sam rekao u prvi čas: prsluk je odkopčan, kako je rekao Deak prije austro-ugarske nagodbe (1867.) caru Franji Josipu. [...] Na žalost se čini, da u Beogradu ne će poći jedino izpravnim putem. [...] Čini se, dakle, da sad beogradski političari nastoje pomoću absolutizma postići ono, što im nije uspjelo putem parlamentarnim, to jest hoće učvrstiti srbijansku hegemoniju."* (Boban 1974, 45-46; *Dom* od 20. veljače 1929, 2).

"Kralj je 6. siječnja objavio *Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi* po kojem je kralj nosilac sve vlasti u zemlji te donosi i proglašava sve zakone, imenuje vladu koja je odgovorna samo njemu, postavlja državne službenike i suce. Istog je dana kralj objavio i *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* koji je proširio i pooštrio inkriminacije iz istoimenog zakona iz 1921. na svako djelovanje kojeg je svrha bila promjena političkog ili društvenog poretka te su zabranjeni sva udruženja i političke stranke koji su iznosili stajališta o potrebi promjene postojećeg poretka kao i one skupine koje u imale vjersko ili nacionalno (plemensko) obilježje. Inkriminirano je i učlanjivanje u udruženja kojih vlast nije odobrila. Dva dana poslije osnovan je Državni sud za zaštitu države u koji su postavljeni suci lojalni režimu i koji je razvio vrlo represivnu sudsku praksu. Tome su slijedile izmjene Zakona o općinama i oblasnim samoupravama kojim su razriješene svi izabrane općinske i oblasne samouprave te su uredbama velikih župana imenovani novi članovi lojalni režimu. Time je režim uspostavio kontrolu i na razini lokalne samouprave. Jedan od najznačajnijih zakona bio je *Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja* donesen 3. listopada. Tim je zakonom država dobila novi naziv: Kraljevina Jugoslavija, što je označilo i službeni prijelaz na unitarističku politiku. U tom je duhu izvršena i nova upravna podjela države na devet banovina ustrojenih prema zemljopisnim kriterijima i s odgovarajućim nazivljem, ali su nove granice osiguravale i što veću zastupljenost Srba u pojedinoj banovini." (Čepulo 2012, 272-273)

1940. – kritika stanja u pravosuđu pučkoga pjesnika Josipa Kosa

*"Dragi ljudi sve se čudi
kakovi su naši sudi.
[...] Kada sudac svjedoče preslušuje
krivac sudcu nažmirkuje,
košarica puna tu je.
[...] Za par tjedana eto
zaključka iznenada,
pa da vidiš što je napisano,
sve fiškaljski izmačkano.
Postupak prvi ništa ne vrijedi,
postupak drugi sada slijedi.
[...] Danas s jednim,
sutra s drugim,
tako redom*

*na sud idem,
tako redom neprestance
ja progonim svoje znance,
makar jedem postne žgance. [...]" (Kos 1940).*

“Radi lakšeg ujednačivanja propisa Vidovdanski je ustav predvidio jednostavniji zakonodavni postupak izrade jedinstvenih pravnih pravila, a unifikacija prava trebala je biti i jedna od glavnih zadaća posebnog Ministarstva za izjednačivanje zakona i Ministarstva pravde koje je imalo posebno savjetodavno tijelo za ta pitanja. No, unatoč tome proces unifikacije odvijao se vrlo teško i sporo zbog pravnotehničkih razloga kao i zbog kulturnih različitosti. Spomenuto je da je u nekoliko godina unificirano ustavno pravo, upravno pravo, financijsko pravo, izborno pravo, radno i socijalno pravo i dio materijalnog kaznenog prava, a to je ujednačivanje značilo protezanje na cijelu zemlju srbijanskih zakona ili donošenje novih propisa. Tako su uvedeni npr. opći dio i pojedini dijelovi (o političkim zločinima) srbijanskog Kriminalnog zakonika i Vojni kazneni zakonik, a 1921. donesen već spomenuti Zakon o zaštiti države. [...] Znatan zamah u ujednačivanju propisa, međutim, bio je izvršen nakon uvođenja šestosiječanjske diktature kada je izbjegnuta odgovarajuća parlamentarna procedura. Tako su 1929. i 1930. doneseni jedinstveni *Krivični zakonik, Zakonik o sudskom krivičnom postupku, Zakonik o sudskom postupku u građanskim parnicama, Zakon o javnim bilježnicima, Zakon o zaštiti autorskih prava, Stečajni zakon, Zakon o izvršenju i osiguranju, Zakon o zemljišnim knjigama* i drugi zakoni. [...] Posebno je značajno da je najveći dio građanskog prava ostao neunificiran, iako je 1934., nakon velikih napora, bila pripremljena tzv. *Predosnova građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju*, izrađena po uzoru na austrijski *Opći građanski zakonik*. Unatoč mnogobrojnim pohvalama, Predosnova nije prihvaćena zbog stručnih i političkih kritika koje su osporavale njezinu primjerenost suvremenim odnosima kao i zbog sporova o terminologiji (srpska i hrvatska varijanta), zadržavanju crkvenog braka itd.” (Čepulo 2012, 280-282).

1942. – rasprava i upadice tijekom VII. sjednice Hrvatskog državnog sabora 26. veljače

“ČLAN SABORA [Vladimir] DR. PREBEG: [...] Ja stoga molim gospodina ministra [prometa], da bude tako ljubazan i da nam kaže, radi li se na tome, da se taj osobni promet [putnika na željeznici] popravi i da oni, koji plate, imaju pravo da i uživaju ono, što plate! Molim gospodina predsjednika [saborske sjednice], da dozvoli gospodinu ministru odgovoriti na ovo pitanje!

PREDSJEDNIK [Josip Berković]: Gospodo narodni zastupnici, u koliko bismo mi sada ovdje otvorili i dopustili otvaranje debate o pojedinim predmetima, to ne bi donielo mnogo koristi, a izgubili bismo mnogo dragocjenog vremena. Molim gospodina narodnoga zastupnika dra Prebega, da uzme na znanje, da će i ova njegova primjetba, kao i sve ostale primjetbe, koje bi pojedini narodni zastupnici željeli kazati, imati prilike iznieti u odborima (TAKO JE!), pa će u odborima dobiti i odgovor na sve te primjetbe. Molim visoki dom, da se izjavi, da li prima na znanje izvješće gospodina ministra prometa i javnih radova? (PRIMA SE.)

[...]

ČLAN SABORA IVICA KOVAČEVIĆ [umirovljeni vijećnik Stola sedmorice]: Ja bih želio samo jedno ustanoviti i zamoliti gospodina predsjednika, da bude dosljedan i da se drži Poslovnika, te da ne stavlja izvješća gospode ministara na glasanje i ne traži od nas, da ih mi primamo ili ne primamo sve dotle, dok ih stvarno ne proučimo. Time neka bude svaka daljnja rasprava o tome svršena.

[...]

GLAS IZ KLUPA ČLANOVA SABORA: Predsjednik se ne smije kritizirati!

GLAS IZ GALERIJE: Ovo je ustaška država, a nikakva demokracija! ” (Zapisnici 1942, 117-118).

“NDH nije imala izabrana i predstavnička tijela. Zakonskom odredbom o Hrvatskom državnom saboru, koju je na samom početku 1942. donio poglavnik, osnovano je i zatim sazvano to tijelo, čije je djelovanje Zakonska odredba ograničila do konca 1942. Taj je sabor bio imenovano, a ne izabrano tijelo. Činili su ga zastupnici posljednjeg Hrvatskog sabora 1918., zastupnici izabrani na skupštinskim izborima 1938. te osnivači i doživotni članovi Glavnog odbora bivše Hrvatske seljačke stranke, članovi Vijeća bivše Hrvatske stranke prava izabrani 1919., ustaški doglavnici, poglavni pobočnici i povjerenici Glavnog ustaškog stana te dva predstavnika njemačke narodnosne skupine. Sabor je rad svečano počeo 23. veljače 1942. i nastavio do 28. veljače. Tada je prihvaćen zaključak o ništavosti svih državnopravnih akata donesenih od 1. prosinca 1918. do 10. travnja 1941. koji su se ticali hrvatskog naroda i njegove samobitnosti, a priznati su svi ‘državni čini’ od uspostave NDH. Taj je zaključak u obliku zakona potvrdio poglavnik. Sabor je 1942. održao devet (jednodnevnih) sjednica u veljači, dvije u travnju i jednu u prosincu. Potom više nije sazivan, što pokazuje na to kakav je položaj imao.” (Čepulo 2012, 289)

1942. – govor Ante Pavelića tijekom XII. zaključne sjednice Hrvatskog državnog sabora 28. prosinca

“POGLAVNIK DR. ANTE PAVELIĆ: [...] Ja ne mogu demisionirati, ja se ne mogu zahvaliti, ja ne mogu na nikoga odgovornost pretovariti i ono, što je gospodin zastupnik [Ivica] Kovačević u odboru rekao, da mu je izgledalo, da je u nekoliko zgoda bilo, kao da bi vlada želila, da prenese odgovornost na članove ovog Sabora – ne, ja protestiram protiv toga! Ja nosim odgovornost sam za sve [...] Ja ne tražim odgovornost niti ministara pred narodom. Ministar je tu dok služi stvari [...] i nitko ga poslije ne pita za odgovornost. Ja ju drage volje preuzimam na sebe. Preuzimam svu odgovornost i za vojsku, preuzimam odgovornost i za prehranu i za politiku i za živote!” (Zapisnici 1942, 187).

“Nezavisna Država Hrvatska počivala je na totalitarnom sustavu kakav je postojao i u drugim zemljama Osovine. Pravni stručnjaci NDH isticali su autoritarnu i totalitarnu prirodu države i naglašavali da koncentracija sve državne vlasti u jednoj osobi koja nije bila odgovorna nikome, te široka nadležnost države koja zadire i u privatnu sferu građana predstavlja izraz snage državne vlasti. Totalitarna priroda države bila je vidljiva i u tome što je jedina dopuštena politička organizacija bila ustaška organizacija, dok su ostale političke stranke bile zabranjene. Pavelić je istodobno bio poglavnik pokreta i državni poglavar, a objedinjenost ustaške i državne organizacije vidjela se i na drugim planovima. Poglavnik je objedinjavao svu vlast i donosio sve bitne odluke u unutarnjoj i vanjskoj politici, postavljao je sve visoke dužnosnike i bio vrhovni zapovjednik oružanih snaga.” (Čepulo 2012, 288-289)

nakon 1945. – oporbenjačka izborna pošalica

“– Što mislite, kad su bili prvi demokratski izbori u ljudskoj povijesti?

– ?

– Kad je Bog stvorio Evu, postavio je pred Adama i rekao mu: Evo biraj si životnu družicu.” (Babić 1995, 17).

“Nakon pobjede u ratu 1945. jugoslavenski su komunisti u stvarnosti potpuno preuzeli vlast u zemlji, a stvaranje Privremene vlade novoj je vlasti priskrbilo međunarodno priznanje. Na unutarnjoj političkoj sceni dominirala je Narodna fronta, opća politička organizacija koja je bila pod punim nadzorom KPJ. Rad političkih stranaka u to doba još nije bio zabranjen, ali su druge političke snage bile marginalizirane i onemogućivane u djelovanju. [...] Na izborima za Ustavotvornu skupštinu postavljena je samo lista Narodne fronte. Pobjedom Narodne fronte i ostvarivanjem potpune kontrole Ustavotvorne skupštine uz

već postojeću stvarnu kontrolu političkog i društvenog života KPJ je zadobila ustavne pretpostavke za isključiv utjecaj na organiziranje vlasti i faktičnu eliminaciju političkog pluralizma. Ustavotvorna skupština donijela je 31. siječnja 1946. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Time je okončano pripremno razdoblje uvođenja nove vlasti čiji se formalni početak uobičajeno datira s prihvaćanjem temeljnih odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a 29. studenoga 1943.” (Čepulo 2012, 307)

nakon 1945. – pošalica na račun socijalističkoga puta u komunizam

“Slušali seljaci u jednom selu riječi kapitalizam, socijalizam i komunizam, a nikako da shvate što zapravo znače. Izaberu oni jednoga između sebe i pošalju ga u grad da sazna.

Uputiše ga partijskom sekretaru da mu objasni. Sekretar ugleda na ulici automobil i reče:

– Vidiš li onaj automobil. Kad jedan čovjek ima automobil, to je kapitalizam, kad ga imaju dva-tri čovjeka, onda je to socijalizam. Kad svi budemo imali automobile, onda će to biti komunizam.

Vratio se delegat u selo i htjede protumačiti, ali nigdje automobila. Uto naiđe prosjak s torbom. Obradova se poslani i poče:

– Vidite li onoga s torbom. Kad jedan čovjek ima torbu, to je kapitalizam. Kad je imaju dva-tri, to je socijalizam. Kad svi mi budemo imali torbe, onda će to biti komunizam.” (Babić 1995, 37).

“Jugoslavenska vanjska politika i međunarodni odnosi KPJ do 1948. bili su snažno oslonjeni na SSSR i sovjetsku komunističku partiju. Zbog toga je dramatičan razlaz sa SSSR-om do kojeg je došlo 1948. godine ostavio snažne i trajne posljedice na jugoslavensku vanjsku i unutarnju politiku. Na unutarnjem se planu sukob odrazio u vidu razvijanja ideje samoupravljanja kao posebnog jugoslavenskog puta prema socijalizmu i komunizmu. Na vanjskom je planu mogućnost vojne intervencije zemalja socijalističke zajednice dovela do približavanja Jugoslavije zapadnim silama. No, opredjeljenje da se na unutarnjem planu zadrži komunistička ideologija zaustavilo je jugoslavensko rukovodstvo u daljnjem približavanju NATO paktu. U tim je okolnostima Jugoslavija razvila neutralnu politiku između međusobno suprotstavljenih NATO pakta i Varšavskog pakta koji su tvorile socijalističke zemlje predvođene SSSR-om. Neutralni položaj u doba ‘hladnog rata’ dvaju blokova bit će podloga na kojoj je Jugoslavija zajedno s afričkim i azijskim zemljama (naročito Indijom i Egiptom) uobličila politiku tzv. aktivne miroljubive koegzistencije te od polovine pedesetih godina do 1961. izgradila tzv. pokret nesvrstanosti. U njemu će Jugoslavija zauzeti vodeći položaj – posebno naglašen za života Josipa Broza Tita koji je bio jedan od najistaknutijih lidera toga pokreta – gotovo do raspada zemlje koji se poklopio s raspadanjem blokova. Na vanjskom će planu Jugoslavija ipak nastupati i kao promotor socijalističkog usmjerenja, ali će ‘prirodna’ ideološka bliskost sa SSSR-om stalno biti opterećena hegemonističkim nastupanjem te sile koja je bila tretirana kao trajna opasnost za neovisni položaj zemlje. Od 1948. pa do svoga konca unutarnji sustav u Jugoslaviji je bio oblikovan samostalno, izvan širih međunarodnih političkih okvira i utjecaja karakterističnih za blokovske zemlje.” (Čepulo 2012, 308-309)

nakon 1945. – pošalica na račun partijske države

“Na natječaj za jedno direktorsko mjesto javiše se tri kandidata. Da bi izbor bio što objektivniji, prirediše ispit.

– Koliko je pet puta pet?

– Dvadeset i četiri – reče prvi kandidat.

– Dvadeset i šest – reče drugi.

Treći stade razmišljati: prvi je rekao dvadeset četiri, drugi dvadeset šest, a ja ću po sredini:

– *Dvadeset pet.*

– *Koji je kandidat postao direktor?*

– *Treći.*

– *Nije, nego onaj kojeg je unaprijed odredio komitet [Komunističke partije/Saveza komunista].” (Babić 1995, 124).*

“Na ideji diktature proletarijata i sovjetskom uzoru temeljilo se uspostavljanje modela vlasti koji se u literaturi naziva ‚partijska država‘. Model partijske države znači da postoji paralelizam stranačkih i državnih tijela (to jest stranačka struktura u osnovi slijedi strukturu državnih organa), ali se odluke donose isključivo u partijskim tijelima, dok su državna tijela bila samo bespogovorni prijenosni mehanizmi koji su davali formu odlukama prethodno raspravljenima i donesenim u partijskim tijelima. Na taj su se način donosile sve odluke općeg karaktera od zakona pa do najnižih podzakonskih i samoupravnih akata kao i imalo značajnije pojedinačne odluke. Tako je KPJ u potpunosti kontrolirala državni aparat na svim razinama. U takvom je sustavu već u samom začetku bila negirana autonomnost pravnog područja. U KPJ su se odluke donosile temeljem načela tzv. demokratskog centralizma. To je načelo pretpostavljalo da se o pitanjima načelne prirode najprije raspravljalo na nižim razinama, nakon čega je više tijelo donosilo odluke koje su bile strogo obvezujuće za niža tijela i sve članove. U stvarnosti je na taj način bila onemogućena rasprava čak i na unutarstranačkoj sceni jer su viša tijela već na početku rasprave definirala odluke koja su niža tijela u pravilu prihvaćala uz manje izmjene. Stoga je KPJ funkcionirala kao monolitni mehanizam u kojem su ‚partijski komiteti‘ bili stvarna središta donošenja obvezujućih unutarstranačkih i državnih odluka.” (Čepulo 2012, 309-310)

nakon 1945. – pošalica protiv “egalitarnoga” oslovljavanja

“Došao Amerikanac povratnik na poštu.

– *Molim Vas gospođice tri dopisnice.*

A ona umjesto da ga posluži reče:

Nisam ja gospođica.

– *Gospođa.*

– *Nisam ni gospođa.*

– *Gospodična.*

– *Nisam ni gospodična.*

– *Frajlica?*

– *Nisam ni frajlica.*

– *Pa što ste onda?*

– *Drugarica!*

– *Drugarica?! Čija?*

– *Svačija.*

– *Svačija? I moja?*

– *I vaša.*

– *A to se prije nije reklo drugarica, reklo se flundra.” (Babić 1995, 20).*

“Za razliku od formiranja pravnog sustava Kraljevine SHS i Nezavisne Države Hrvatske, stvaranje pravnog sustava u sklopu partizanskog pokreta dovelo je do diskontinuiteta u odnosu na zatečene strukture. Na to su utjecale ratne okolnosti u kojima su se formirale institucije, ali još i više ideološki smjer koji je svjesno išao za razaranjem ‚buržoaskog‘ pravnog sustava i težio razviti novo uređenje u skladu s ideološkim usmjerenjem KPJ. Sudska organizacija i postupak dobivali su sve konzistentnije oblike i pravila postupanja, ali s obzirom na političku determiniranost i revolucionarnu prirodu pravosuđa, primjenu načela jedinstva vlasti i odsutnost razvijenije regulative nisu postojale ni najosnovnije pretpostavke

objektivnog i neovisnog suđenja. [...] Za razvoj pravnog sustava općenito je bilo karakteristično načelo ,da staro pravo ne vrijedi' što se često naglašavalo u uputama viših organa nižima. [...] Nakon što je nova vlast i formalno konstituirana pitanje pravnog kontinuiteta je konačno riješeno *Zakonom o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije* koji je donesen 23. listopada 1946. Tim su zakonom pravni propisi doneseni za okupacije oglašeni nepostojećima dok se za pravne propise donesene do 6. travnja 1941. navodi da su izgubili pravnu snagu. Prema tom se zakonu ipak mogao primjenjivati sadržaj pojedinih odredbi predratnih propisa, ali ne u obliku ,pravnog propisa' već u obliku ,pravnih pravila' i to ako su njima bili obuhvaćeni odnosi koji nisu bili uređeni novim propisima (to jest pravne praznine) i ako ta pravila nisu bila protivna novim propisima i načelima novog ustavnog poretka. Na taj je način napravljen tobožnji potpuni ideološki rez prema pravnom poretku starog režima koji je u cijelosti oglašen nevažećim, a istovremeno je ostavljen kanal za primjenu pojedinih propisa tog poretka bez kojih je praktički bilo nemoguće funkcioniranje novog pravnog poretka koji se tek trebao izgraditi u cijelosti." (Čepulo 2012, 302-304)

nakon 1950. – pošalica na račun društvenoga vlasništva

"Pozvali jugoslavenski radnici američke da vide kako žive. Došli Amerikanci do jedne tvornice, a pred njom automobil.

– Čija je to tvornica? – upitaše.

– Naša, radnička.

– A čiji je automobil?

– Direktorov.

Sad američki radnici pozovu jugoslavenske. Dođu oni do jedne tvornice, a pred njom golemo mnoštvo automobila.

– Čiji su automobili?

– Naši, radnički.

– A čija je tvornica?

– Direktorova." (Babić 1995, 37)

"Kao alternativa sovjetskom modelu iznesena je ideja radničkog samoupravljanja prema kojem su radnici trebali neposredno gospodariti sredstvima za proizvodnju i raspolagati dohotkom koji ostvare umjesto da to u njihovo ime čini država kao posrednik. Tako su se od prosinca 1949. osnivali radnički savjeti u tvornicama, a donošenjem *Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva* u lipnju 1950. samoupravljanje je institucionalizirano na zakonskoj razini. Pretpostavka za isključenje uloge države i prijelaz na radničko samoupravljanje bilo je napuštanje državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i uvođenje društvenog vlasništva. Društveno vlasništvo bilo je određeno kao odnos među ljudima povodom stvari, a ne kao ,klasični' vlasnički skup ovlasti prema stvari koji isključuje sve treće. Zbog toga su iznimni problemi nastali već i pri samom definiranju društvenog vlasništva, a pristup njegovu određenju se mijenjao. [...] Pravo korištenja i raspolaganja sredstvima za proizvodnju imale su radne organizacije (nazivi i njihova prava su se mijenjali), a funkcije upravljanja i raspodjele dohotka odnosno izbora i nadzora rukovodećeg osoblja u radnim organizacijama vršili su radnički savjeti koje su činili predstavnici radnika koji su u potpunosti ili u velikoj većini bili članovi SK. U stvarnosti su odluke i na toj razini (umjesto radničkih savjeta pa i direktora) donosile osnovne organizacije SK osnovane u samim poduzećima prethodno usmjerene odlukama viših partijskih komiteta. To je bio osnovni sadržaj i stvarni način donošenja odluka u sustavu tzv. radničkog samoupravljanja. Na taj je posredni način komunistička organizacija odnosno država stvarno kontrolirala i društveno vlasništvo." (Čepulo 2012, 315)

nakon 1953. – pošalica na račun predstavničkoga sustava

"Što je automobil?

– ?

– *Automobil je prijevozno sredstvo u kojem se voze široki narodni slojevi preko svojih predstavnika izabраних na slobodnim i demokratskim izborima.*” (Babić 1995, 31).

“S obzirom na to da prema marksističkoj teoriji odnosi u gospodarskoj osnovi društva određuju njegovu nadgradnju, trebalo je samoupravljanje s razine privređivanja protegnuti i na cijeli društveni i politički sustav. Ustavnu podlogu za to dao je Ustavni zakon iz 1953. nakon kojeg je samoupravljanje uvedeno u ustanove u području prosvjete, kulture, zdravstva itd., u čijem će upravljanju sudjelovati i predstavnici društvene zajednice kao njihovi korisnici, te u teritorijalno-političke zajednice (općine, gradovi i kotari), u čije je skupštine uvedeno vijeće proizvođača. Novi će ustavi 1963. i 1974. mijenjati organizacijske okvire samoupravljanja protegnuvši ga na gotovo sve pore društvenog i političkog života. To će dovesti do silnog usložnjenja sustava, koji je značajno bio opterećen neučinkovitošću enormne proizvodnje propisa. No glavni paradoks sustava samoupravljanja, koji je trebao osigurati najširu i neposrednu demokraciju, bio je u tome što je ideju samoupravljanja uobličila i provođenje nadzirala politička organizacija koja je imala monopolni položaj u državi te potpuni nadzor nad represivnim aparatom.” (Čepulo 2012, 316).

nakon 1967. – pošalica povodom Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika

*“Dođe [Miroslav] Krleža kući, a [supruga] Bela ga upita:
Jesi li i ti potpisao Deklaraciju?
– Natürlich.”* (Babić 1995, 449)

“No, od posebnog su značenja bila višegodišnja kretanja u Hrvatskoj koja su se pretvorila u pravi nacionalni pokret. Kulturna institucija Matica hrvatska bila je začetak i jedno od središta tog pokreta. On je i počeo kao reakcija na neravnopravan položaj hrvatskog jezika prema srpskom (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* iz 1967.), ali je imao dublji sadržaj u stavu o gušenju hrvatskog nacionalnog identiteta u Jugoslaviji i podložnom položaju Hrvatske te zahtjevu za izmjenom tog stanja. Drugo središte tog pokreta bio je Centralni komitet SKH u koji su 1967. i 1968. izabrani mlađi komunistički političari. Vođe tog dijela pokreta postaju Miko Tripalo i Savka Dabčević-Kučar koji su se zalagali za razvlaštenje federacije i jačanje tržišne privrede te kritizirali unitarističke i centralističke tendencije u Jugoslaviji. Slične je stavove imalo i slovensko komunističko rukovodstvo, iako ih je ono zastupalo na umjereniji način, koje je tvrdilo da je Slovenija diskriminirana u raspoređivanju saveznih sredstava. Pritisak iz tih dviju republika ubrzao je raspravu o reformi federacije koja se otvorila nakon Rankovićeve smjene. U tom je slijedu došlo do izmjena saveznog i republičkih ustava ustavnim amandmanima 1967. i 1968. te naročito značajnim amandmanima usvojenima 30. lipnja 1971. koji su bitno ojačali položaj republika. Amandmani su mijenjali i dopunjavali Ustav 1963., ali su zapravo (naročito oni iz 1971.) predstavljali početnu osnovu novog ustavnog uređenja koje je cjelovito uobličeno u Ustavu iz 1974.” (Čepulo 2012, 337-338)

1971. – iz govora Josipa Broza Tita na 21. sjednici Predsjedništva SKJ, 2. prosinca

“Jer, kontrarevolucionarne tendencije moraju se sprečavati revolucionarnim dejstvom. To važi za sve sredine kod nas. To važi i za naše sudstvo i tužilaštvo. Oni se često drže paragrafa kao ‚pijan plota‘. I onda obrće taj paragraf na sve strane, nalazeći uvijek ono što krivca oslobadja, a ne gleda na ono suprotno socijalističkom razvitku. Ja bih volio vidjeti koliko smo mi, sa tih mjesta, izbacili zbog njihovog slabog rada, neću da kažem neprijateljskog, ali u najmanju ruku – veoma nesocijalistički motiviranog. Takvi, nama otežavaju da mi raščišćavamo stvari i onemogućujemo antisocijalističke elemente.

Nemojte me, drugovi, rdjavo shvatiti. Nisam ja sada za ponavljanje onog starog, samo za administrativne mjere. Ali, mi se moramo i time služiti.” (Broz 1977, 5)

“Prema marksističkom shvaćanju, pravo je sustav pravila zajamčen državnom prisilom. Iza prava nužno stoji država koja je, prema marksističkom shvaćanju, mehanizam klasne vladavine (diktatura proletarijata) pa stoga i pravo služi ostvarivanju klasnih interesa. I država i pravo nestat će u komunizmu te su prolaznog značaja, no u prijelaznom razdoblju socijalizma oni su instrument revolucije. Nadalje, marksistička kritika građanske pravne teorije ukazivala je na to da građanska ideja pravne države i njezino inzistiranje na formalnoj zakonitosti kao jednom od temeljnih načela modernog prava prikazuju pravo kao apstraktni i tobože interesno neutralni mehanizam, a zapravo ideološki prikrivaju klasnu bit države i prava. Zbog svega toga pravnom se području negirala bilo kakva autonomija te se ono smatralo posve podređenim političkoj svrsi odnosno političkoj odluci. [...] Sustav regrutiranja sudaca u presudnoj je mjeri bio određen političkim kriterijima jer je faktična pretpostavka za imenovanje na položaj suca bila pripadnost kandidata KPJ/SKJ (,moralno-politička podobnost’). Iako je jedno od bitnih određenja funkcije suđenja da sudac sudi isključivo temeljem ustava i zakona, članstvo u SKJ značilo je i da je sudac, sukladno načelu demokratskog centralizma, bio dužan provoditi i načelne zaključke donesene u tijelima KPJ/SKJ. Partijske organizacije osnivale su se i u sudovima pa je tako ideološka dimenzija bila uključena i na razini organizacije sudova. Položaj sudstva postupno se poboljšavao, ali ni do konca države nije izišao iz okvira shvaćanja sudstva kao subordinirane grane vlasti u funkciji opće politike.” (Čepulo 2012, 313-314, 316)

nakon 1971. – pošalica povodom političkih presuda

“Poslije 21. sjednice [Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije u Karađorđevu] srele se dva prijatelja.

– Jesi li nabavio zimske gume?

– Nisam.

– Kako nisi, a obavezne su?

– Što će mi zimske gume? Uskoro ću dobiti lance.” (Babić 1995, 161)

“Ustavni amandmani 1971. trebali su riješiti političku krizu u federaciji i smanjiti napetosti koje su dolazile od sukobljavanja među republikama. U sporenju je najviše sudjelovala Hrvatska u kojoj se zamah nacionalnog pokreta nije stišao ni nakon donošenja amandmana te je zahvatio sve bitne institucije, a smjerao je uspostavljanju Hrvatske kao nacionalne države u jugoslavenskom okviru. Manji dio hrvatskog političkog rukovodstva predvođen Vladimirom Bakarićem tada je tražio zaustavljanje tog zamaha. Veći je dio rukovodstva pak nastavio zalaganje za širu demokratizaciju društva, nacionalnu državu i prijenos sredstava iz saveznih fondova u ruke onih koji su ih ostvarili, a trajnom opasnošću smatrao je unitarističku ideologiju iza koje se krila velikosrpska ideja. Širenje pokreta izazivalo je kritike u Srbiji, Crnoj Gori, Vojvodini, Bosni i Hercegovini, u JNA i u Makedoniji zabrinutoj zbog hrvatskog traženja da se ukine savezni fond za nerazvijene u koji je Hrvatska uplaćivala najviše sredstava. Stoga je Josip Broz Tito iskoristio studentski štrajk na Sveučilištu u Zagrebu u studenom 1971. te početkom prosinca smijenio hrvatski politički vrh. Nakon te smjene na vrhu došlo je širokih političkih smjena na nižim političkim razinama i zatvaranja oporbenih prvaka te zabrana pojedinih institucija.” (Čepulo 2012, 340)

IZVORI I LITERATURA

- Babić 1995 *S. Babić: Hrvatski politički vicevi, Zagreb 1995.*
Bayer 1982 *V. Bayer: Ugovor s đavlom, Zagreb 1982.*
Boban 1974 *Lj. Boban: Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941, sv. I, Zagreb 1974.*
Broz 1977 *J. Broz Tito: Govori i članci (1971-1976), Beograd 1977.*
Čepulo 2012 *D. Čepulo: Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu, Zagreb 2012.*
Čulinović 1961 *F. Čulinović: Jugoslavija između dva rata, sv. II, Zagreb 1961.*
Doroghy–Chudoba 1933
Z. Doroghy i D. Chudoba: Thesaurus linguae latinae, Zagreb 1933.
HBL 1983 *Hrvatski biografski leksikon, sv. I, Zagreb 1983.*
HBL 1998 *Hrvatski biografski leksikon, sv. IV, Zagreb 1998.*
HBL 2002 *Hrvatski biografski leksikon, sv. V, Zagreb 2002.*
Herkov 1956
Z. Herkov: Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, sv. I, Zagreb 1956.
Horvat 1990 *J. Horvat: Politička povijest Hrvatske, sv. II, Zagreb 1990.*
Klaić 1928 *V. Klaić: Crtice iz hrvatske prošlosti, Zagreb 1928.*
Kos 1940 *J. Kos: Kako dugo još to bude? Seljački dom, 5/1940., br. 49, 1.*
Rapacka 2002 *J. Rapacka: Leksikon hrvatskih tradicija, Zagreb 2002.*
Šišić 1962 *F. Šišić: Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1962.*
Zapisnici 1942
Brzopisni zapisnici prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj godine 1942, Zagreb 1942.